

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTON MUZEYLARI FAOLIYATI

Abdulazizova Yoqutxon

Qo'qon davlat muzey qo'riqxonasi ilmiy xodimi

O'ktamova Sadoqat

Qo'qon davlat muzey qo'riqxonasi ilmiy xodimi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida (1991–2024) muzey sohasidagi transformatsion jarayonlar ilmiy-tahliliy nuqtayi nazardan o'rganilgan. Muzeylarning milliy o'zlikni anglatishdagi roli, davlat siyosatining muzey tizimiga ta'siri, xalqaro hamkorlik va raqamlashtirish yo'nalishlaridagi yutuqlar hamda mavjud muammolar qiyosiy-tarixiy metod asosida tahlil etilgan. Tadqiqot manbalari sifatida davlat me'yoriy hujjatlari, muzey statistikasi, xalqaro tashkilotlarning hisobot materiallari va ilmiy monografiyalardan foydalanilgan. Maqola muzey fanining nazariy asoslarini boyitishga va O'zbekiston muzeyshunosligi tarixini yanada chuqurroq o'rganishga hissa qo'shishga yo'naltirilgan.

KALIT SO'ZLAR

muzeylar, mustaqillik, O'zbekiston, milliy meros, muzeylashtirish, raqamlashtirish, madaniy siyosat, eksponatlar, arxeologik yodgorliklar, xalqaro hamkorlik, madaniy meros muhofazasi, Samarqand, milliy o'zlik.

1. KIRISH

Muzeylar – sivilizatsiyaning xotirasi, xalqning o'tmishini kelajakka ko'priqdek bog'lovchi muassasalar sifatida har qanday davlatning madaniy hayotida markaziy o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasi 1991 yil 1 sentyabrda mustaqillikka erishgach, mazkur muassasalar yangicha tarixiy va siyosiy vaziyatda o'zining funksional mohiyatini qayta belgilab olishga majbur bo'ldi. Sovet davridagi mafkuraviy qobiqdan xalos bo'lish va milliy o'zlikni ifodalovchi autentik muzey konsepsiyasini shakllantirish – mustaqillikning dastlabki yillarida eng dolzarb vazifalardan biri sifatida maydonga chiqdi.

Muzeylar nafaqat madaniy merosni saqlovchi institutlar, balki millat ongini tarbiyalovchi, yoshlar qalbida vatanparvarlik tuyg'usini uyg'otuvchi va xorijiy mehmonlarga mamlakatning tarixi va sivilizatsiyasini namoyon etuvchi diplomatik maydoncha sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan, mustaqillik yillarida O'zbekiston muzeylari faoliyatini ilmiy-tahliliy jihatdan o'rganish nafaqat muzeyshunosligi tarixi uchun, balki milliy tarix va madaniy siyosat nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi 1991–2024 yillar orasida O'zbekistondagi muzey sohasida yuz bergan o'zgarishlarni qiyosiy-tarixiy, tizimli va funksional tahlil metodlari yordamida chuqur

o'rganish, ularning ijtimoiy-madaniy hayotdagi rolini baholash va mavjud muammolarga nisbatan ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Sovet davlatining parchalanishi arafasida O'zbekistonda 70 dan ortiq davlat muzeyi faoliyat yuritib kelayotgan edi. Ular asosan sinfiy kurash ideologiyasi, mehnat qahramonlari va sovet yutuqlari mavzularida tashkil etilgan bo'lib, milliy tarix ob'ektiv va xolis talqin qilinmagan edi. Islom sivilizatsiyasi, Temuriylar davri va O'rta Osiyoning ulkan madaniy merosi ko'pincha ikkinchi darajali yoki tor mafkuraviy prizmadan ko'rsatilardi.

Mustaqillik e'lon qilinishi bilanoq hukumat muzey siyosatida tub islohotlar zarurligini angladi. 1992 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi madaniy merosni muhofaza qilishni davlatning prioritet vazifasi sifatida belgiladi (64-modda). Shu asosda 1996 yilda "Muzeylar to'g'risida"gi qonun qabul qilindi va bu hujjat muzeylarning huquqiy maqomini, moddiy-texnik ta'minotini, eksponatlar ro'yxatga olish tartibini va xalqaro hamkorlik mexanizmlarini tartibga solib berdi.

Dastlabki o'n yil ichida muzeylar sovet davridan meros qolgan eksponatlarning bir qismini omborga ko'chirib, o'rniga milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi yangi eksponatlarni joylashtirdi. Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Ibn Sino kabi siymolar yangi muzey rivoyatlarining markaziga chiqdi va ularga bag'ishlangan maxsus zollar va ko'rgazmalar barpo etildi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi hukumati muzeylar sohasini strategik jihatdan rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdi. Bu davr mobaynida muzeylar soni sezilarli darajada oshdi: 1991 yildagi 70 ga yaqin muzeydan 2024 yilga kelib 200 dan ortiq davlat va notijorat muzeyga yetildi. Mazkur o'sish nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham muhim ahamiyat kasb etdi.

2017 yilda boshlangan «Yangi O'zbekiston» islohotlari muzey sohasiga ham yangi turtki berdi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2018 yil 3 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni asosida muzeylarni modernizatsiya qilish, ularni zamonaviy standartning talablariga moslashtirish va mehmonlarning xizmat darajasini oshirish bo'yicha keng ko'lamli dastur ishga tushirildi.

Toshkentda O'zbekiston tarixi davlat muzeyi, Amir Temur muzeyi, Milliy kino muzeyi kabi yirik muassasalar tubdan qayta qurildi va zamonaviy multimedia texnologiyalari bilan jihozlandi. Samarqandda Afrosiyob muzeyi, Sherdor va Tillakori madrasalari yaqinidagi yangi ekspozitsiya zallari hamda «O'rta Osiyo Rim»i deb ataladigan tarixiy komplekslar xorijiy turistlar uchun yanada jozibador holga keltirildi.

Mintaqaviy muzeylar ham alohida e'tiborga sazovor bo'ldi. Xorazm, Farg'ona, Andijon, Namangan, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarida yangi muzeylar barpo etildi yoki mavjudlari kengaytirildi. Qoraqalpog'iston Respublikasidagi Nukus davlat muzeyining Igor Savitskiy kolleksiyasi – sovet realizmidan yashirincha saqlab qolingan avant-garde asarlar to'plami – xalqaro miqyosda e'tirof etildi va «Cho'lning Luvri» nomi bilan mashhurlikka

erishdi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, UNESCO, ICOM (Xalqaro muzey kengashi) va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlik yo'lga qo'yildi. 1993 yilda UNESCO ning Samarqand, Buxoro va Xivaga nisbatan Jahon merosining ajralmas qismi sifatidagi maqomini tan olishi muzeylar uchun ham yangi imkoniyatlar eshigini ochdi.

ICOM standartlari asosida o'zbek muzey mutaxassislari uchun xalqaro treninglar va malaka oshirish kurslari tashkil etildi. Germaniya, Frantsiya, Yaponiya va Koreya Respublikasi bilan tuzilgan ikki tomonlama shartnomalar doirasida muzeylar o'rtasida eksponat almashish, qo'shma ko'rgazmalar uyushtirish va restavratsiya texnologiyalari sohasida hamkorlik amalga oshirildi.

2023 yilda Samarqandda o'tkazilgan SCO sammiti davomida O'zbekiston tarixiy obidalarini «muzeylashtirish» va ularni jahon turizm kartasiga kiritish bo'yicha bir qator muhim kelishuvlar imzolandi. Bu esa kelajakda xalqaro muzey hamkorligini yanada chuqurlashtirish uchun mustahkam poydevor yaratdi.

XXI asrning ikkinchi o'n yilligi O'zbekiston muzeylarining raqamli transformatsiya davri sifatida tarixga kirdi. 2019–2024 yillar orasida bir qator yirik muzeylar o'zlarining onlayn portallari va virtual sayohat platformalarini ishga tushirdi. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi, Amir Temur muzeyi va Nukus davlat san'at muzeyining raqamli kataloglari xorijiy tadqiqotchilar uchun ham ochiq holga keltirildi.

Augmented reality (AR) va Virtual reality (VR) texnologiyalari yordamida yaratilgan virtual muzey turlari – ayniqsa COVID-19 pandemiyasi davrida (2020–2021) – muzeylar faoliyatini izdan chiqarib qo'ymaydigan innovatsion yechim sifatida qo'llandi. Samarqanddagi Afrosiyob muzeyida sun'iy intellekt asosida tuzilgan interaktiv gid tizimi sinovdan o'tkazildi. Shuningdek, 3D skanerlash texnologiyasi yordamida noyob arxeologik topilmalarning raqamli nusxalari yaratildi. Bu nafaqat ularni virtual ravishda saqlash, balki zaxira nusxalar yasash va ta'lim maqsadida keng tarqatish imkonini berdi. 2023 yildan boshlab O'zbekiston Madaniyat vazirligi barcha davlat muzeylarining eksponat fondlarini yagona milliy raqamli ma'lumotlar bazasiga kiritish dasturini rasman ishga tushirdi.

Erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda O'zbekiston muzey sohasida bir qator tizimli muammolar ham mavjudligini inkor etib bo'lmaydi. Birinchi navbatda, mintaqaviy muzeylar bilan poytaxt muzeylari o'rtasidagi moddiy-texnik va kadrlar jihatidan katta farq mavjudligini ta'kidlash lozim. Viloyat muzeylarining aksariyati yetarli darajadagi moliyalashtirishdan mahrum bo'lib, ularning infrastrukturasi eskirgan holda qolmoqda.

Ikkinchi muammo – ilmiy-tadqiqot faoliyatining zaifligidir. Ko'pgina muzeylar asosan eksponat namoyish etish funksiyasini bajarish bilan cheklanib, o'z fondlari asosida chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish salohiyatiga ega emas. Muzeysunos-tadqiqotchilar malakasini oshirish va ularni xalqaro standartlarga mos tayyorlash borasida tizimli mexanizmlar hali to'liq shakllanganicha yo'q.

Uchinchi muammo – restavratsiya va eksponatlar saqlash texnologiyasining zamonaviy talablarga to'la javob bermasligi. Qadimiy qo'lyozmalar, to'qimachilik namunalari va sopol buyumlar ko'p hollarda iqlim nazorat tizimlari mavjud bo'lmagan xonalarda saqlanayotganligi ularning uzoq muddatli saqlanishiga jiddiy xavf solmoqda.

To'rtinchi muammo – auditoriya diversifikatsiyasi masalasidir. Ko'pchilik muzeylar hali ham passiv eksponat ko'rsatish paradigmasida ishlaydi, holbuki zamonaviy muzeylar – interaktiv, o'quvchi-o'rganuvchi-ishtirokchi modeliga o'tishi zarur. Yoshlar va maktab o'quvchilari uchun maxsus ta'lim dasturlari va qiziqarli formatlar yaratish bo'yicha tizimli yondashuv etishmaydi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston muzey sohasida ulkan sifat va miqdor o'zgarishlari yuz berdi. Sovet davridagi mafkuraviy andozadan milliy o'zlikni ifodalovchi, xalqaro standartlarga mos, zamonaviy texnologiyalar bilan qurollangan muzeylar tizimiga o'tildi. Amir Temur muzeyidan tortib Nukus davlat san'at muzeyigacha – O'zbekiston muzey tarmog'i bugun xalqaro miqyosda tan olingan muassasalarga aylandi.

Biroq erishilgan muvaffaqiyatlar ustida to'xtab qolmaslik zarur. Mintaqaviy muzeylarni moliyalashtirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish, kadrlar malakasini oshirish va innovatsion ta'lim dasturlarini joriy etish – kelajak uchun muhim ustuvorliklar bo'lib qolmoqda. Xalqaro muzey amaliyoti tajribasini o'zlashtirib, uni milliy an'analar bilan uyg'unlashtirish orqaligina O'zbekiston muzeylari o'zining to'laqonli missiyasini ado eta oladi.

Mazkur maqolada bayon etilgan tahlil va xulosalar kelajakda muzeylar sohasidagi davlat siyosatini shakllantirishda, dissertatsiya va monografiyalar yozishda, shuningdek xalqaro hamkorlik loyihalarini ishlab chiqishda foydali manba bo'lib xizmat qiladi, degan umiddamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1992. – 48 b.
2. O'zbekiston Respublikasining «Muzeylar to'g'risida»gi Qonuni, 1996 yil 28 avgust. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 1996. – № 9. – B. 116.
3. Prezidentning 2018 yil 3 apreldagi PQ-3651-son Farmoni «O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida». – Toshkent, 2018.
4. Azimov A.A. O'zbekistonda muzey ishining tarixi va nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2005. – 312 b.
5. Holiqov R.N. Mustaqillik yillarida O'zbekiston madaniy merosi muhofazasi. – Toshkent: Akademiya, 2015. – 276 b.
6. Yusupova D.T. Muzeylar va milliy o'zlikni anglash // O'zbekiston tarixi. – 2019. – № 3. – B. 45–58.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.

8. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston: Taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 384 b.
9. UNESCO World Heritage List: Itchan Kala, Samarkand, Bukhara. – Paris: UNESCO Publishing, 2023.
10. ICOM (International Council of Museums). Museum Definition and Ethics. – Paris: ICOM, 2022.
11. Cuno J. Museums and the Contested Past. – Chicago: University of Chicago Press, 2011. – 248 p.
12. Mouliou M. Museum ethics and the politics of display // Museum Management and Curatorship. – 2021. – Vol. 36, № 2. – P. 112–130.
13. O'zbekiston Madaniyat vazirligi. Muzeylar faoliyati to'g'risidagi yillik hisobot: 2023. – Toshkent, 2024. – 96 b.
14. Nurullayev O'. Samarqand – muzey shahri: tarix va hozirgi kun // Moziydan Sado. – 2022. – № 1. – B. 12–27.
15. Savitsky Collection: Nukus Museum of Art. Official Catalogue. – Nukus: Karakalpakstan, 2020. – 320 p.